

યુવાનોમાં આપઘાત (21મી સદીના પ્રથમ દાયકાના સંદર્ભે)

Among youth suicide (the first decades of the 21st century context)

પ્રસ્તાવના.

ભારતીય સમાજમાં યુવાનો એ નવા યુગની નવીન વિભાવના છે. આજનો યુવાન પરંપરા, પ્રથા, રુઢિઓની સામે પડકાર ફેંકવા લાગ્યો છે. નવીન વ્યવસ્થાતંત્રમાં જોડાવા લાગ્યો છે. જે 20મી સદીના પ્રથમ પાંચ દાયકામાં સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય વ્યવસ્થાતંત્રમાં જોડાવાનો અવકાશ ઓછો હતો. તે અવકાશ આજે વધ્યો હોવાથી યુવાનો આજે તેનાં ઘર, કુટુંબ, જ્ઞાતિ કે પોતાના સમુદાયો સુધી સિમીત ન રહેતાં તે બહારના સમુદાયો સાથે જોડાવા લાગ્યો છે. તેનાં કારણે તેણે નવાં પ્રદેશો, સમુદાયોનાં લોકો સાથે સુમેળ, સહકાર સમાયોજનની સાથે સાથે સંઘર્ષ, સ્પર્ધાનો સામનો કરવો પડે છે. 90નાં દાયકા બાદ ભારતમાં નવીન આર્થિક નીતિને કારણે ઉદ્યોગીકરણ અને શહેરીકરણ વધ્યું છે, યુવાનો કૃષિક્ષેત્રમાંથી નીકળીને ઉદ્યોગક્ષેત્ર અને સેવાક્ષેત્રમાં વધુ પ્રમાણમાં જોડાવા લાગ્યાં છે, તેમાં હરિફાઇ વધી છે. ગ્રામિણવિસ્તાર માંથી શહેરીવિસ્તારમાં સ્થળાંતરણ વધ્યું છે. સ્થળાંતરણની સાથે સંકળાયેલી અનેક વિધ પ્રક્રિયાઓનો સામનો યુવાનોએ કરવો પડે છે. જેનાં કારણે યુવાનોમાં શારિરીક, માનસિક, સામાજિક અને આર્થિક સંઘર્ષ, તનાવ ઉદ્ભવે છે. ગરીબ, બેકાર, વ્યસનો, સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓ, શારિરીક દુરુપયોગ, બળાત્કાર, દહેજ, પ્રેમમાં નિષ્ફળતા, લગ્નરદ્ધ થવા, છુટાછેડા જેવાં કારણોથી યુવાનો આપઘાત કરવા લાગે છે. આત્મહત્યા એ મનો-સામાજિક કારણોસર ઉદ્ભવતી સામાજિક સમસ્યા છે. આ સમસ્યાનાં ઉદ્ભવવા થવામાં અનેક કારણો જવાબદાર હોય છે. વ્યક્તિ ક્યારેક અસંતોષી, અજંપાભર્યો, તંગદિલ, હતાશ, નિરાશ, સ્પર્ધાત્મક, મિથ્યાઆડંબર અને અભિમાનમાં સરકી જાય છે. પોતાની ઇચ્છા, મહત્વાકાંક્ષાને અટકાવી શકતો નથી અને જીવનના રસ્તામાં આવતી તકલીફો કે અડચણોને નિવારવામાં અશક્ત બને છે. વ્યક્તિ સ્વયં પોતાના જીવનને સમાયોજીત ન કરી શકવાને કારણે જીવનને ટુંકાવવાનો પ્રયાસ કરે છે.

અભ્યાસના હેતુ :-

1. આપઘાતની વિભાવના સમજવી.
2. યુવાનોમાં (પુરુષ અને સ્ત્રી) આપઘાતનું પ્રમાણ જાણવું.
3. આપઘાત કરનાર યુવાનો કેવા પ્રકારની કામગીરીમાં રોકાયેલા તેની જાણકારી મેળવવી.
4. યુવાનો શા માટે આત્મહત્યા કરે છે તેનાં કારણો જાણવા.
5. યુવાનો આપઘાત કરવા માટેના કેવા માર્ગો કે સાધનો અપનાવે છે તે જાણવું.
6. યુવાનોમાં આપઘાત અટકાવા માટેના સમાજકાર્ય દરમિયાનગીરી માટેના પગલાં શોધવા.

માહિતીનો સ્ત્રોત :-

પ્રસ્તુત અભ્યાસ લેખમાં 1967થી National Crime Records Bureau, (NCRB) Ministry of Home Affairs, Govt. of India દ્વારા દેશમાં બનતી આપઘાતની ઘટનાઓની માહિતીનો રેકર્ડને દર વર્ષે જાહેર કરવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસ માટે 2001 થી 2011 દરમિયાન ભારત અને ગુજરાત રાજ્યમાં યુવાનોમાં આપઘાત વિષેની આંકડાકીય માહિતી NCRB ના અહેવાલોમાં જાહેર કરવામાં આવી છે, તેનો ઉપયોગ આ સંશોધન પત્રમાં કરવામાં આવ્યો છે.

યુવાનની વિભાવના, તેની સ્થિતિ અને યુવાનોનું વસ્તી ચિત્ર.

યુવાન એમ આપણે બોલીએ છીએ, તેનો અર્થ બાળપણ અને પુખ્ત વય વચ્ચેનો જીવન ગાળો. જે પરિપક્વ બનવાની પ્રક્રિયા કે અવસ્થામાં છે. પરિપક્વ બની રહ્યા છે, તે બાળક નથી પરંતુ કિશોર અવસ્થા અને યુવાવસ્થાનો જીવનગાળો છે. યુવાન હોવાની સમજ, તરંગી અવસ્થાથી પુખ્ત અવસ્થા તરફની ગતિ એટલે યુવાન. આપણાં રાષ્ટ્રીય કવિ ઝવેરચંદ મેઘાણી “ઘટમાં ધોડા થન ગને, આતમ વિંજે પાંખ; અણ દિઠેલી ભોમ પર, યૌવન માંડે આંખ” કહીને યૌવનનો અર્થ સમજાવે છે. ઉંમરનાં સંદર્ભે યુવાન વિશેનાં મત-મતાંતર જોવા મળે છે, National youth policy- 2003 મુજબ 13 થી 35 વર્ષની વયજુથના વ્યક્તિ, National youth policy- 2008 મુજબ 14 થી 35 વર્ષની વ્યક્તિ. National youth policy- 2012 મુજબ 16 થી 30 વર્ષની વયજુથના વ્યક્તિઓ (2) કોમન વેલ્થ યુવા કાર્યક્રમમાં યુવાન માટે 16 થી 30 વર્ષની, ઝીમ્બાબ્વે માં 16 થી 24 વર્ષ, મલેશિયામાં 16 થી 40 વર્ષની ઉંમરની વ્યક્તિને યુવાન માનવામાં આવે છે.

યુવાનોની સ્થિતિનું વસ્તીચિત્ર.

ભારત દેશ આજે સમગ્ર વિશ્વમાં સૌથી વધુ યુવાન લોકોનો દેશ છે. 2011નીવસ્તી ગણતરી મુજબ 121 કરોડની વસ્તીમાં 15-થી 29 વર્ષના યુવાનોની વસ્તી 33.33 કરોડ (27.52%) થાય છે, ભારતની આ યુવાવસ્તી માંથી (45.03%) 15.01 કરોડ (11.11 ગ્રામીણ યુવાનો +3.89 શહેરી યુવાનો) કામદાર છે અને 54.96 % બિનકામદાર છે. ગુજરાતની યુવાવસ્તી માંથી 83.19 લાખ (52.34 ગ્રામીણ યુવાનો + 30.85 શહેરી યુવાનો) કામદાર તરીકે કાર્યરત છે. જ્યારે કુલ વસ્તીના 31.45 કરોડ શિક્ષણ સંસ્થામાં હાજર રહીને અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. (4) તેમાં કુલ યુવાવસ્તી માંથી 10.32 કરોડ (6.38 ગ્રામીણ યુવાનો +3.93 શહેરી યુવાનો) શૈક્ષણિક સંસ્થામાં અભ્યાસ માટે હાજર છે. બાકીના શૈક્ષણિક સંસ્થા સુધી પહોંચ્યા નથી. ગુજરાતમાં 1.43 કરોડ લોકો શિક્ષણ સંસ્થામાં હાજર રહીને, અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. તેમાંથી 43.67 લાખ (20.96 ગ્રામીણ યુવાનો + 22.71 શહેરી યુવાનો) શૈક્ષણિક સંસ્થામાં અભ્યાસ માટે હાજર છે. બાકીના શૈક્ષણિક સંસ્થા સુધી પહોંચ્યા નથી.

કોષ્ટક-1. ભારત અને ગુજરાતમાં 15-29 વર્ષના યુવાનોની વસ્તીનું વર્ગીકરણ						
	ભારતમાં (કરોડમાં)			ગુજરાતમાં (લાખમાં)		
	કુલ વ્યક્તિ	પુરુષો	સ્ત્રીઓ	કુલ વ્યક્તિ	પુરુષો	સ્ત્રીઓ
કુલ વસ્તી	121.08	62.32	58.75	604.39	314.91	289.48
કુલ યુવાનોની વસ્તી (%)	33.33 (27.53)	17.29 (51.86)	16.04 (48.14)	169.25 (27.98)	89.59 (52.93)	79.65 (47.07)
કુલ ગ્રામીણ વસ્તી	83.37	42.77	40.59	346.94	177.99	168.95
ગ્રામીણ યુવાનોની વસ્તી (%)	22.38 (26.84)	11.60 (51.86)	10.77 (48.14)	93.03 (26.81)	48.34 (51.96)	44.68 (48.04)
કુલ શહેરી વસ્તી	37.71	19.54	18.16	257.45	136.92	120.52
શહેરી યુવાનોની વસ્તી (%)	10.95 (29.03)	5.68 (51.87)	5.27 (48.13)	76.22 (29.60)	41.24 (54.10)	34.97 (45.90)

સ્ત્રોત- Census of India -2011 C-10: Population Attending Educational Institutions

આત્મહત્યા અંગેનો ખ્યાલ.

આજે સમગ્ર વિશ્વમાં આપઘાત અંગેની માહિતી મેળવવા માટે વૈજ્ઞાનિક સર્વેલેન્સ થઈ રહ્યા છે. આપઘાત અટકાવ- એક વૈશ્વિક મથામણ (5) 2012નો અહેવાલ મુજબ સમગ્ર વિશ્વમાં દર વર્ષે 8,04,000 વ્યક્તિઓ આપઘાત કરે છે, એટલે કે દર એક લાખની વસ્તી 11.4 (15 પુરુષો, 8 સ્ત્રીઓ) આપઘાત કરે છે,

આત્મહત્યા એ મનો-સામાજિક સમસ્યા છે, તેને આપણે અભ્યાસનાં સંદર્ભમાં એક સામાજિક ઘટના છે તેમ કહી શકીએ. નવા સંદર્ભમાં કહેવું હોય તો એમ કહી શકાય કે મનુષ્યને મળેલાં માનવ અધિકાર માં જીવનનાં અધિકારનું હનન એટલે આત્મહત્યા. વ્યક્તિ પોતાને મળેલાં જીવનનાં અધિકારો પ્રાપ્ત કરી શકવા માટે અશક્તિમાન બનવાને કારણે વ્યક્તિ સ્વયં પોતાના જીવનનો અધિકાર જતો કરવાની સામાજિક ઘટના એટલે આત્મહત્યા. ઇમાઇલ દુર્બામ (1856-1917) ફ્રાંસના સમાજશાસ્ત્રી થઈ ગયાં. તેમણે આપઘાત ઉપરનાં આંકડાઓનો અભ્યાસ કરીને. આપઘાત ‘Suicide’ (1897) નામનો ગ્રંથ લખ્યો હતો, જે ગ્રંથ આજે પણ આત્મહત્યાનો અભ્યાસ કરનારા માટે સીમા ચિહ્નરૂપ છે. દુર્ખેમના મતે આત્મહત્યા એ સામાજિક ઘટના છે અને તે સાર્વત્રિક જોવા મળે છે. સમાજીક ઘટનાનું મૂળ તત્વ ‘સમાજ’ પોતે જ છે, અને સામાજિક ઘટનાઓને જન્મ આપવામાં સામુહિક ચેતના ખુબજ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. આત્મહત્યાની ઘટનાને સામાજિક તથ્યનાં સ્વરૂપમાં સ્વીકારે છે. તેઓ જૈવિક કે દૈહિક કારણો થી તપાસવાને બદલે સામાજિક કારણોથી તપાસવું જોઈએ. તેમણે કુટુંબ, ધર્મ, ઋતુ, સ્ત્રી-પુરુષ, શહેર-ગામડા, લગ્નનો દરજ્જો, ઉંમર વગેરે પરિબલોને ધ્યાનમાં રાખીને એક બીજા સાથેનો સંબંધ તપાસવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. તેઓના અભ્યાસનાં મહત્વના તારણો નીચે મુજબ જોવા મળે છે.

1. આપઘાતનો દર મોટેભાગે દરેક વર્ષે એકસરખો જોવા મળે છે.
2. આપઘાતનો દર શિયાળા કરતાં ઉનાળામાં વધુ જોવા મળે છે.

3. સ્ત્રીઓ કરતાં, પુરુષોમાં આપઘાત વધુ જોવા મળે છે.
4. યુવાન માણસો કરતાં, વૃદ્ધોમાં આપઘાતનું પ્રમાણ વધારે છે.
5. ગામડાઓનાં નિવાસીઓ કરતાં, શહેરોનાં નિવાસીઓમાં આપઘાત વધુ જોવા મળે છે.
6. સામાન્ય નાગરીકો કરતાં, લશ્કરી વ્યક્તિઓ વધુ પ્રમાણમાં આપઘાત કરે છે.
7. કેથોલિક કરતાં, પ્રોટેસ્ટન્ટોમાં આપઘાતનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે.
8. પરિણિત વ્યક્તિઓ કરતાં, અપરિણિત, છુટાછેડા લીધેલ અને વિધવા-વિધુર વ્યક્તિઓમાં આપઘાતનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે.
9. પરિણિત વ્યક્તિઓમાં બાળકોવાળી વ્યક્તિઓ કરતાં બાળકો વગરની વ્યક્તિઓ વધુ પ્રમાણમાં આપઘાત કરે છે.

ઉપરોક્ત તારણો દુર્ભેમે બહુજ બહોળા પ્રમાણમાં આંકડાઓ એકત્રિત કરીને, તેનું વિવિધ દ્રષ્ટિબિંદુથી વિશ્લેષણ કર્યું છે. તેમણે આત્મહત્યાનાં ત્રણ પ્રકાર દર્શાવ્યાં છે. એક, આત્મસ્લાધી આત્મહત્યા. બીજો, પરોપકારી આત્મહત્યા. ત્રીજો, ધોરણ વિહિન આત્મહત્યા. આત્મસ્લાધી કે અહમવાદી આત્મહત્યા, વ્યક્તિને પોતાનો અહમ ધવાય, પોતાના જીવન ની પ્રતિષ્ઠા હણાતા, તેમને લાગી આવવાને કારણે, વ્યક્તિને પોતાના સામજિક જીવનની કે અસ્તિત્વની કોઈ નોંધ લેવાતી ન હોવાને કારણે, અવગણના કે અપમાનીત થવાથી વ્યક્તિ અલિપ્ત થઈ જાય છે અને આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાઈને આત્મહત્યા કરે છે, તેને આત્મસ્લાધી આત્મહત્યા કહે છે. પરોપકારી આત્મહત્યામાં વ્યક્તિ, આત્મસ્લાધી આત્મહત્યા કરતાં તદન વિપરીત પરીસ્થિતિથી વ્યક્તિ આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાય છે. કોઈ ચોક્કસ હેતુપૂર્ણ કરવા માટે વ્યક્તિ પોતાના જીવનનો ત્યાગ કરે છે. કોઈનું રક્ષણ કરવા માટે, કોઈ નવા મુલ્યોને પ્રસ્થાપિત કરવા માટે, આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાય છે. આ પ્રકારની આત્મહત્યામાં વ્યક્તિ નૈતિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક દબાણોને કારણે આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાય છે. પોતાના પ્રિયજનનાં અવસાન થવાથી પણ વ્યક્તિ આત્મહત્યા કરે છે, તેને પરોપકારી કે પરમાર્થવાદી આત્મહત્યા કહે છે. ધોરણવિહિન કે અસમંજસ ભર્યો આપઘાત, સામાજિક જીવનમાં આવતાં પરિવર્તનો સાથે વ્યક્તિ સમાયોજન સાધી શકતો નથી, સમાજમાં વર્તનધોરણ અસ્પષ્ટ બનવાને કારણે વ્યક્તિનાં વર્તનોમાં ધોરણ વિહિનતા સર્જાય છે, તેનાં દબાણને કારણે વ્યક્તિ આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાય છે. દા.ત. બેકારીને કારણે યુવાન વ્યક્તિ બેકારીનાં દબાણને કારણે નિરાશ બની જાય છે, પોતાના વર્તનો ધોરણ અનુસાર ન વર્તી શકવાને કારણે આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાય છે. સમાજમાં વ્યક્તિ ઉપર રીત રસમો, પ્રથાઓ, માન્યતાઓ, ધર્મ વગેરેનો અંકુશ હોય છે, તે અંકુશ ઢીલો પડવાને કારણે વ્યક્તિ આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાઈને આત્મહત્યા કરે છે.

સામાન્ય રીતે આત્મા હત્યા કરનાર વ્યક્તિના ચેતવણીનાં ચિહ્નો

1. ખૂબ જ હતાશ, અત્યંત થાકેલા અને સતત ઉદાસી લાગે.
2. નિરાશાજનક અનુભવ કરે.
3. કૌટુંબિક બાબતોમાં ભાગીદાર ન બને, કુટુંબના સભ્યો સાથેના વ્યવહારોમાં પીછેહઠ કરે.
4. મિત્રો સાથે અને સામાન્ય સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં પીછેહઠ કરે.
5. પ્રવૃત્તિઓમાં રસ ન દાખવે અને

6. પોતાના દેખાવમાં બેકાળીજીભર્યું વર્તન કરે (વાળ, કપડાં)
7. પોતાના સ્વને નીચો પાડે.
8. દવા દારૂનો ઉપયોગમાં વધારી કરે છે.
9. આત્મહત્યા કરનાર લોકો વિષેના વિચારો અને વાતો કર્યા કરે.
10. અભ્યાસની પ્રવૃત્તિમાં કે શાળાનું કામ અને કલાના કાર્યોમાં આત્મહત્યા વિષે રજૂઆત કરે.
11. પોતાના જીવનની મહત્વની અંગત ચીજ વસ્તુઓ અન્યને આપી દે. તેને દૂર કરે.

21મી સદીના ગુજરાતમાં આત્મહત્યાની સ્થિતિ યુવાનોના સંદર્ભે

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં પ્રાથમિક માહિતીનાં સ્ત્રોત તરીકે ભારતમાં આઝાદી બાદ દેશમાં બનતી આપઘાતની ઘટનાઓનું દસ્તાવેજીકરણ 1967 થી ભારત સરકારના NCRB દ્વારા કરવામાં આવે છે, ભારતમાં આપઘાતનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. દર એક લાખ વસ્તીએ 1971 થી 1980 દરમિયાન સરેરાશ 6.94 વ્યક્તિ, 1981 થી 1990 દરમિયાન સરેરાશ 7.25 વ્યક્તિ, 1991 થી 2000 દરમિયાન સરેરાશ 10 વ્યક્તિ અને 21મી સદીના પ્રથમ 11 વર્ષમાં, 2001થી 2011 દરમિયાન સરેરાશ 10.71 વ્યક્તિ આપઘાત કરે છે. તેવી જ રીતે ગુજરાત રાજ્યની વાત કરીએ તો, દર દસ હજાર વસ્તીએ 1971 થી 1980 દરમિયાન સરેરાશ 5.26 વ્યક્તિ, 1981 થી 1990 દરમિયાન સરેરાશ 5.51 વ્યક્તિ, 1991 થી 2000 દરમિયાન સરેરાશ 8.60 વ્યક્તિ, અને 21મી સદીના પ્રથમ 11 વર્ષમાં, 2001 થી 2011 દરમિયાન સરેરાશ 9.71 વ્યક્તિ ગુજરાત રાજ્યમાં આપઘાત કરે છે.

દર વર્ષે આપઘાતનું પ્રમાણ દેશ અને ગુજરાત રાજ્યમાં વધતું જાય છે, જેમ વસ્તી વધતી જાય છે, તેમ તેમ આપઘાતનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. દુર્ભેમનાં અભ્યાસ મુજબ સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષોમાં આપઘાત વધુ જોવા મળે છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં ભારતમાં આત્મહત્યાનાં આંકડાઓ પણ તેનું સમર્થન કરે છે, જે નીચેનાં કોષ્ટકમાં-2 જોવા મળે છે.

કોષ્ટક નં. 2. ભારત અને ગુજરાતમાં આત્મહત્યાનું જાતિ મુજબ વર્ગીકરણ (2001 to 2011)						
વર્ષ	ભારતમાં આત્મહત્યા			ગુજરાતમાં આત્મહત્યા		
	પુરુષો	મહિલાઓ	કુલ	પુરુષો	મહિલાઓ	કુલ
2001	66314	42192	108506	2649	2142	4791
2002	69332	41085	110417	2706	1938	4644
2003	70221	40630	110851	2650	1916	4566
2004	72651	41046	113697	2850	1926	4776
2005	72916	40998	113914	2902	1863	4765
2006	75702	42410	118112	3048	1987	5035
2007	79295	43342	122637	3375	2205	5580
2008	80544	44473	125017	3735	2430	6165
2009	81471	45680	127151	3671	2585	6156

2010	87180	47419	134599	3813	2394	6207
2011	87,839	47,746	1,35,585	3,912	2,470	6,382
	843465	546353	13,20,486	35311	23756	59,067
	63.90%	36.10%	100%	59.80%	40.20%	100%
સ્ત્રોત- Accidental Deaths and Suicides in India 2001 to 2011, NCRB, Ministry of Home Affairs						

એકવીસમી સદીનાં પ્રથમ અગીયાર વર્ષમાં ભારતમાં (63.9%) પુરુષોએ અને 4,77,021 (36.1%) સ્ત્રીઓએ અને આપઘાત કર્યો છે અને ગુજરાત રાજ્યમાં 59,067 જેમાં 35,311 (59.8%) પુરુષોએ અને 23,756 (40.2%) સ્ત્રીઓએ આપઘાત કર્યો છે. આ આંકડાઓ દર્શાવે છે કે, ગુજરાત રાજ્યમાં પુરુષોની સરખામણીએ સ્ત્રીઓમાં આપઘાતનું પ્રમાણ ભારત દેશ કરતાં લગભગ 4% વધુ જોવા મળે છે.

જે દેશમાં યુવાનો તેમની સામે આવતા પડકારોનો સામનો કરી શકે છે, તે દેશનાં યુવાનો વિકાસના નવા આયામો વિકસાવી શકે છે. ભારતમાં બધીજ ઉંમરના વ્યક્તિઓની સરખામણીએ યુવાનોમાં આપઘાતની કેવી સ્થિતિ છે, તેની વિગતો નીચેના કોષ્ટકમાં જોવા મળે છે.

કોષ્ટક-3. ભારત અને ગુજરાતમાં જાતિ મુજબ આત્મહત્યા કરનારા યુવાનોનું વર્ગીકરણ						
વર્ષ	ભારતમાં યુવાનોમાં આત્મહત્યા			ગુજરાતમાં યુવાનોમાં આત્મહત્યા		
	પુરુષો	સ્ત્રીઓ	કુલ	પુરુષો	સ્ત્રીઓ	કુલ
2001	26,604	21,410	48,014	1424	1,093	2,517
2002	20,917	18,371	39,288	1,022	946	1,968
2003	21,697	18,131	39,828	931	873	1,804
2004	21,617	18,519	40,136	988	927	1,915
2005	21,823	18,411	40,234	980	851	1,831
2006	22,757	19,459	42,216	986	925	1,911
2007	23,446	19,714	43,160	1,189	1,012	2,201
2008	24,396	20,256	44,652	1,250	1,090	2,340
2009	23,746	20,174	43,920	1,255	1,159	2,414
2010	26,387	21,238	47,625	1,343	1,105	2,448
2011	26,604	21,410	48,014	1,424	1,093	2,517
કુલ	2,59,994	2,17,093	4,77,087	12,792	11,074	23,866
સ્ત્રોત- Accidental Deaths and Suicides in India 2001 to 2011, NCRB, report						

ભારતની અંદર યુવાવસ્થામાં આપઘાત કરનાર (15-29 વર્ષના) કુલ યુવાનો માંથી 4,77,087 (2,59,994 યુવાન પુરુષ + 2,17,093 યુવાન સ્ત્રીઓ) સરેરાશ એક વર્ષમાં 43,371 (23635 યુવાન પુરુષો + 19735 યુવાન સ્ત્રીઓ) ભારતીય યુવાનો એ આપઘાત કર્યો છે, જ્યારે ગુજરાત રાજ્યમાં કુલ યુવાનો માંથી 23,866 (12,792

યુવાન પુરુષ + 11,074 યુવાન સ્ત્રીઓ) એ આપઘાત કર્યો છે. સરેરાશ એક વર્ષમાં 2169 (1162 પુરુષો + 1006 સ્ત્રીઓ) ગુજરાતી યુવાનોએ આપઘાત કર્યો છે. સમગ્ર દેશની સરખામણી ગુજરાતમાં યુવા સ્ત્રીઓ વધુ પ્રમાણમાં આપઘાત કરે છે

આપઘાતના કરવા પાછળના અનેક કારણો જવાબદાર હોય શકે છે. યુવાનો કયા કારણોસર આપઘાત કરે છે તે નીચેના કોષ્ટકમાં જોવા મળે છે.

કોષ્ટક-4. ભારતમાં આત્મહત્યાનાં કારણોનું જાતિ મુજબ વર્ગીકરણ (2001 થી 2011)							
નં.	આત્મહત્યાનાં કારણો	સમગ્ર દેશમાં આપઘાત કરનાર			યુવાનોમાં આપઘાત કરનાર		
		પુરુષો	સ્ત્રીઓ	કુલ	પુરુષો	સ્ત્રીઓ	કુલ
1	નાદારીની અણી પર/ આર્થિક સ્થિતિમાં અચાનક ફેરફાર થવો	29,092	3,961	33,053	4,746	1,097	5,843
2	શંકાસ્પદઅઘટિત સંબંધ	6,306	7,587	13,893	2,771	4,294	7,065
3	લગ્ન રદ કરવા- અસમાધાન	4,752	5,733	10,486	2,941	4,247	7,198
4	બાળકો ન હોવા (નપુંસકતા)	2,349	5,634	7,983	521	2,351	2,872
5	માંદગી	1,86,871	1,01,726	3,15,597	42,489	32,893	75,382
	૧, એઇડ્ઝ એસટીડી	5,434	2,764	8,225	1,289	1,036	2,325
	૨, કેન્સર	5,772	2,699	8,471	541	304	845
	૩, પક્ષઘાત	4,626	2,124	6,750	552	448	1,000
	૪, માનસિક માંદગી- ગાંડપણ	55,721	30,739	86,460	14945	9,955	24,900
	૫, અન્ય લાંબા ગાળાની માંદગી	1,15,406	63,460	1,62,578	25,170	21,175	46,348
6	પ્રિય વ્યક્તિનું મૃત્યુ	5,187	4,315	9,502	1,365	1,814	3,179
7	દહેજ વિવાદ	723	29,312	30,035	298	21,323	21,621
8	છૂટાછેડા	1,480	2,384	3,864	353	1,079	1,442
9	ડ્રગ એબ્યુઝ/વ્યસન	24958	1,080	26,038	5,977	383	6,060
10	પરીક્ષામાં નિષ્ફળતા	13789	10,970	22,729	10,899	8,514	19,413
11	સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા નીચે પડવી.	8087	4,396	12,483	2,410	1,975	4,385
12	કૌટુંબિક સમસ્યાઓ	1,89,234	1,21,908	3,11,160	55,666	55,177	11,0843
13	વૈચારીક કારણો/હીરોહોવા	1,241	701	1942	321	385	726
14	ગેરકાયદેસર ગર્ભાવસ્થા	103	2,298	2,401	224	1579	1,451
15	પ્રેમની બાબતો	31,677	37,064	41,190	15,327	14,801	30,128
16	શારીરિકદુરુપયોગ(બળાત્કાર કૌટુંબિક, વ્યભિચાર વગેરે)	1,243	2,468	3,720	482	1,460	1,942
17	ગરીબાઈ, કંગાલિયત	22,975	7,418	30,399	4,925	2,830	7,696

18	વ્યાવસાયિક/કારકિર્દી સમસ્યા	10,123	1,500	11,623	2,630	581	3,211
19	મિલકત વિવાદ	13,123	4,312	17,436	2,895	1,277	7,096
20	બેરોજગારી	22,146	3,488	23,118	9,862	1,712	11,574
21	જવાબ જાણીતા નથી.	1,47,401	71,492	2,08,173	46,700	29,688	76,388
22	અન્ય કારણો	1,30,515	64,742	1,95,262	36,927	25,682	65,147
	કુલ	8,43,465	4,77,021	13,20,486	2,53,371	2,14,612	4,67,983

સ્ત્રોત- Accidental Deaths and Suicides in India 2001 to 2011, NCRB, report

બધીજ ઉંમરમાં અને યુવાનોમાં અનુક્રમે માંદગીને કારણે 23.9%, 16.1% (લાંબાગાળાની માંદગી અને માનસિક માંદગીનાં કારણો સવિશેષ જોવા મળે છે.) કૌટુંબિક કારણોસર 22.4%, 23.7% કારણો કે જવાબો જાણી શકાયા નથી તેવા 15.7%, 16.3%, અન્ય કારણોમાં સમાવેશ કરાયો છે તેવા 14.7%, 13.9% તથા પ્રેમની બાબતોમાં 3.11%, 6.4%, પરીક્ષામાં નિષ્ફળતા ને કારણે 1.7%, 4.1% એ આપઘાત કર્યો છે. આપઘાત કરનાર વ્યક્તિએ કેવી રીતે આપઘાત કર્યો છે તેની વિગતો નીચેના કોષ્ટકમાં જોવા મળે છે.

કોષ્ટક-5. ભારતમાં જાતિ મુજબ આપઘાત કરવા માટે અપનાવેલા માર્ગો કે રસ્તાઓ (2001-2011)							
નં	અપનાવેલા માર્ગો કે રસ્તાઓ	બધીજ ઉંમરમાં			યુવાનોની ઉંમરમાં		
		પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ
1	વધુ પડતો દારૂ/આલ્કોહોલ લેવો	13402	1050	14452	2400	321	2721
2	ડૂબી જવું	53412	35417	88829	15821	14065	29886
3	સ્વયંને આગ લગાડવી/ઇજા કરવી	39555	77013	116568	12145	38164	50309
4	આગ લગાડવાના સાધનો મારફતે	4341	1503	5844	1418	746	2164
5	ગળે ફાસો ખાવી કે લટકવું	277901	132992	410893	86571	64420	150991
6	ઝેર કે વિશ પીવું	303771	164833	468604	93479	74310	167789
	1. જંતુનાશક દવા પી લેવી	167624	87948	255572	51878	40903	92781
	2. અન્ય ઝેરી દવા પી લેવી	135254	76479	211733	41317	33222	74539
7	જાતે ઇજા પહોંચાડવી	3156	1341	4497	951	580	1531
8	ફૂદકો મારીને	10213	4466	14679	2981	1680	4661
	1. બિલ્ડીંગ ઉપરથી ફૂદકો મારવો	5117	2188	7305	1414	834	2248
	2. અન્ય સ્થળેથી ફૂદકો મારવો	5096	2279	7375	1567	847	2414
9	ચાલુ વાહન/રેલવેમાંથી ફૂદકો મારવો	5401	2184	7585	1737	667	2404
10	યંત્ર દ્વારા	1355	213	1568	484	85	569
11	ઊંઘવાની ગોળીઓ લેવી	5567	3733	9300	1361	1282	2643
12	જાતે વીજળીનો આઘાત લેવો	7853	2039	9892	2693	709	3402
13	ચાલુ વાહન/રેલવેની નીચે પડવું	32379	8661	41040	9157	3300	12457

14	અન્ય રસ્તાઓ કે માર્ગો કે સાધનો	85611	42511	128122	22457	14467	36924
	કુલ	843465	477021	1320486	253371	214612	467983
સ્ત્રોત- Accidental Deaths and Suicides in India 2001 to 2011, NCRB, report							

આપઘાત કરવા માટેના વ્યક્તિએ અપનાવેલા વિવિધ 13 રસ્તાઓ કે માર્ગોનું વર્ગીકરણ કરવામાં આવેલું છે, તેમાં સૌથી વધુ અપનાવવામાં આવેલો માર્ગ એ ઝેરી દવા પીવાનો અને ગળે ફાંસો ખાવાનો છે. તે અનુક્રમે સમગ્રમાંથી 35.5% + 31.1 % અને યુવાનોએ 35.8%+32.3% છે, જ્યારે પોતાની જાતને આગ લગાડવાનો માર્ગ અપનાવ્યો હોય તેવું સમગ્ર વસ્તી માંથી 8.8% અને યુવાનો માંથી 10.7% એ અપનાવ્યો છે.

યુવાનોમાં આપઘાતના તારણો

1. ભારતમાં યુવાનોની વસ્તી- 2011 મુજબ 15-29 વર્ષના 33.33 કરોડ (17.29 પુરુષો +16.09 સ્ત્રીઓ) છે. જે કુલ વસ્તીના 27.53% છે. ગુજરાતમાં 1.69 કરોડ (0.89 પુરુષો + 0.79 સ્ત્રીઓ) છે. ગ્રામીણ ક્ષેત્રની સરખામણી શહેરી ક્ષેત્રમાં યુવાવસ્તીમાં ટકાવારીના સંદર્ભે વધુ જોવા મળે છે.
2. ભારતમાં સ્વાતંત્ર્ય બાદ આપઘાત કરનારા લોકો વિષેની માહિતી એકત્ર કરવાનું કાર્ય 1964થી શરૂ થયું. આ માહિતીના આધારે ભારતમાં આપઘાત કરનારાની કુલ સંખ્યા 34,95,923 છે. જ્યારે ગુજરાતમાં 1967 થી 2011 સુધીની માહિતી મુજબ 1,40,823 લોકોએ આપઘાત કર્યો છે. જેમ જેમ વસ્તી વધતી જાય છે, તેમ તેમ આત્મહત્યા કરનારની સંખ્યા વધતી જાય છે. 1971 થી 1980 ના દાયકામાં 4,18,195 લોકોએ આપઘાત કર્યો હતો, જ્યારે 2001 થી 2011 ના છેલ્લા દાયકામાં 13,20,486 લોકોએ આપઘાત કર્યો છે. એટલે કે ચાર દાયકામાં આપઘાત કરનારાની સંખ્યામાં લગભગ ત્રણ ગણો વધારો થયો છે.
3. એકવીસમી સદીનાં પ્રથમ દાયકામાં ભારત અને ગુજરાતમાં આત્મહત્યાની સ્થિતિ. પ્રથમ 2001 થી 2011 દરમિયાન ભારતમાં દર એક લાખ વ્યક્તિએ 10.71 વ્યક્તિ આપઘાત કર્યો છે. તેવી જ રીતે ગુજરાત રાજ્યમાં દર દસ હજાર વ્યક્તિએ 9.71 વ્યક્તિ આપઘાત કર્યો છે.
4. ભારત અને ગુજરાતમાં આત્મહત્યાનું જાતિ મુજબ વર્ગીકરણ (2001 થી 2011) જોતાં ભારતમાં 843465 (63.9 %) પુરુષોએ અને 477021 (36.1%) સ્ત્રીઓએ આપઘાત કર્યો છે. ગુજરાત રાજ્યમાં 35311 (59.8%) પુરુષોએ અને 23756 (40.2%) સ્ત્રીઓએ આપઘાત કર્યો છે. આ આંકડાઓ દર્શાવે છે કે ગુજરાત રાજ્યમાં પુરુષોની સરખામણીએ સ્ત્રીઓમાં આપઘાતનું પ્રમાણ ભારત દેશ કરતાં લગભગ 4% વધુ જોવા મળે છે.
5. ભારત અને ગુજરાતમાં 15-29 વર્ષની વયજૂથનાં યુવાનોનું જાતિ મુજબ આત્મહત્યાનું વર્ગીકરણ જોતાં જાણી શકાય છે કે, ભારતમાં કુલ આપઘાત કરનાર કુલ યુવાનો 477087 માંથી યુવાસ્ત્રીઓ 45.50% (217093) છે, અને યુવાપુરુષો 54.50% (259994) છે, તે જોતાં યુવાપુરુષોમાં આત્મહત્યા કરવાનું પ્રમાણ વધુ જોવા મળે છે. તેવી જ રીતે ગુજરાતમાં પણ કુલ આત્મહત્યા કરનાર 23866 યુવાનો માંથી યુવાન સ્ત્રીઓ (11074) 46.40 % છે અને યુવાન પુરુષો (12792) 53.60 % છે, તે જોતાં યુવા પુરુષોમાં આત્મહત્યા કરવાનું પ્રમાણ વધુ જોવા મળે છે. સમગ્ર દેશની સરખામણી ગુજરાતમાં યુવાન સ્ત્રીઓ વધુ પ્રમાણમાં આપઘાત કરે છે.

6. યુવાનોમાં આપઘાતનાં કારણોમાં અનુક્રમે માંદગીને કારણે 16.1% (લાંબાગાળાની માંદગી અને માનસિક માંદગીનાં કારણો સવિશેષ જોવા મળે છે.) કૌટુંબિક કારણોસર 23.7% કારણો કે જવાબો જાણી શકાયા નથી તેવા 16.3%, અન્ય કારણોમાં સમાવેશ કરાયો છે તેવા 13.9% તથા પ્રેમની બાબતોમાં 6.4%, પરીક્ષામાં નિષ્ફળતાને કારણે 4.1%, ગરીબી અને બેરોજગારીને કારણે 4.5% યુવાનોએ આપઘાત કર્યો છે.
7. આપઘાત કરવા માટેના વિવિધ 13 રસ્તાઓ કે માર્ગો મુજબ વર્ગીકરણ કરવામાં આવેલું છે, તેમાં સૌથી વધુ અપનાવવામાં આવેલો માર્ગ ઝેરી દવા પીવાનો અને ગળે ફાંસો ખાવાનો અનુક્રમે સમગ્રમાં 35.5%+31.1 % અને યુવાનોએ 35.8%+32.3% છે, જ્યારે આગ લગાડવાનો માર્ગ સમગ્રમાં 8.8% અને યુવાનોમાં 10.7% એ અપનાવ્યો છે.

ચર્ચા અને ભલામણો.

આત્મહત્યા એ એક જટીલ ઘટના છે, તેમાં ચેતાકીય, આનુવાંશિક, માનસિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને પર્યાવરણીય જોખમી પરિબલો વચ્ચે થતી જટીલ આંતરક્રિયાની સંડોવણી છે. આત્મહત્યા એ નીચેના સ્તરમાં બનતી ઘટના છે, તેથી સેવા આપનાર કે સેવા પુરી પાડનારનો એકાદ નિવારક કાર્યક્રમ કરવાથી આત્મહત્યા અટકી જાય તેવું શક્ય નથી. હતાશા, આત્મહત્યાવિશેનું સતત ચિંતન, આત્મહત્યાનો પ્રયાસદર, આત્મહત્યા સંબંધિત માહતી, જ્ઞાનમાં સુધારો અને રક્ષણાત્મક પરિબલોમાં વધારો વગેરે, બધાં પરિબલો ધ્યાનમાં લેવાં જરૂરી છે. વર્તમાન સમયમાં માનવીના જીવનમાં નાટ્યાત્મક પરિવર્તન જોવા મળે છે. માનવી આ પરિવર્તનનો સામનો કરવામાં અસમર્થ બનતા તે આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાય છે. જે રીતે મા બાપનો ઉછેર થયો છે તે રીતે તેઓ તેમનાં સંતાનોનો ઉછેર કરી રહ્યા છે. પરંતુ આજે જે રીતે કુટુંબની બહારનાં પરિબલોમાં આવેલાં સામાજિક પરિવર્તન અને જીવનશૈલી, વિચારશરણી મુજબ ઉછેરની ઢબ અને પ્રક્રિયામાં બદલાવ ન લાવી શકવાને કારણે, યુવાનો અને મા-બાપ વચ્ચે એક પ્રકારની ખાચ (Gap) ઉદ્ભવી છે, 21 સદીમાં વ્યક્તિ વધુને વધુ સંકુલ-જટીલ સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય વ્યવસ્થાતંત્રમાં સપડાતો જાય છે, સ્વયંને આ વ્યવસ્થાતંત્રની જેમ વધુને વધુ સંકુલ અને જટીલ બનાવતો જાય છે. સરળ, સહજ અને મોઢામોઢનાં પરસ્પરનાં સંબંધો ઘટવાને કારણે, પોતાને અન્ય સાથે સમાયોજીત કરી શકતો નથી. તે એકલો પડી જાય છે. પોતાના સંબંધોમાં વિશ્વાસનું વાતાવરણ અને હુંફનાં અભાવમાં આત્મહત્યા તરફ ધકેલાય છે.

આત્મહત્યા રોકવા માટેની વ્યૂહરચનાઓ માટેના કેટલાક મુદ્દાઓ નીચે મુજબ કહી શકાય છે:

1. શાળા, મહાશાળાઓમાં નિરાશા કે હતાશાનું છટણી (સ્ક્રીનીંગ) કરવું.
2. યુવાનો સાથે કામ કરનારા વ્યાવસાયિકો, શિક્ષકો અને અધ્યાપકોને આત્મહત્યા કરનારને ઓળખવા માટેની તાલીમો. (જેને દ્વારપાલ તાલીમ અભિગમ કહી શકાય)
3. નિરાશ અને હતાશ યુવાનોની પ્રાથમિક સાર સંભાળ લઈ શકાય, તે માટેની તાલીમ. જ્યારે જરૂરી હોય ત્યારે, તજજ્ઞ, મનોચિકિત્સક કે માનસિક આરોગ્ય પ્રેક્ટિશનરને આ દર્દીઓનો સંદર્ભ આપવો.
4. પરીક્ષાના પરિણામોના સમયે આત્મહત્યા નિયંત્ર માટેનું વિશિષ્ટ વ્યવસ્થાતંત્ર ઊભું કરવું.

5. ઘાતકી કે જોખમી સાધનોનો ઉપયોગ ઉપર નિયંત્રણ. ઝેરી દવાઓના વેચાણમાં નિયંત્રણ.
6. આત્મહત્યા અટકાવવા માટે વિવિધ સંસ્થાઓ અને સારસંભાળ લેનાર વચ્ચે સાંકળ સેતુ રચવો.
7. સંચાર માધ્યમો દ્વારા આત્મહત્યા નિયંત્રણ કાર્યક્રમ ચલાવવા.
8. આરોગ્ય સેવાઓ સુદ્રઢ બનાવવી અને સરળતાથી પ્રાપ્ત થાય તેવી તકેદારીના પગલાં લેવા.

આમ, 21મી સદીના પ્રથમ દાયકામાં યુવાનોમાં આત્મહત્યાની સ્થિતિ વધુ ચિંતાજનક જોવા મળે છે. જે યુવાનો શાળા મહાશાળામાં અભ્યાસમાંથી છૂટી ગયા છે, તેમને કેવી રીતે શોધી કાઢવા તે મુશ્કેલ છે, પરંતુ શાળા મહાશાળામાં અભ્યાસ કરતાં યુવાનો સાથે શિક્ષકો અને અધ્યાપકો વ્યક્તિગત પરામર્શન કરીને, યુવાનોને જીવન જીવવાનો રાહ દર્શાવી શકે તેમ છે.

સંદર્ભ સૂચી

- I. India, ministry of home affair, government of India, NCB, Accidental Deaths & Suicides in India (2001-2011), New Delhi
- II. Office of the Registrar General & Census Commissioner, India Ministry of Home Affairs, Government of India, retrieved from http://censusindia.gov.in/Tables_Published/C-Series/C-Series_link/c10_india.pdf
- III. India, Ministry of Youth Affairs and Sports, Govt. of India, retrieved from http://www.youthpolicy.org/national/India_2012_Draft_National_Youth_Policy.pdf
- IV. World health organisation, retrieved from http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/131056/1/9789241564779_eng.pdf
- V. Macmillan Dictionary for Students Macmillan, Pan Ltd. (1981), page 1155. Retrieved 2010-7-15
- VI. Mohamed, Rustam; (2004); youth and globalism- a perspective; world assembly of youth; Malaysia
- VII. Vine, Margaret (Wilson), 1966, An introduction to sociological theory, McKay, New York

ડો.મનોજ પરમાર

મદદનીશ પ્રાધ્યાપક

સમાજકાર્ય વિભાગ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ